İslâm Ahlâk Felsefesinde Sosyal Referans Mimarisi:

Mukayese Psikolojisi, Dostluk Teorisi ve Haset Yönetimi Üzerine Kapsamlı Bir Tahlil

1. Giriş: İnsanın Ontolojik Sosyalliği ve Referans Çerçevesinin İnşası

İslâm düşünce geleneğinde insan, Aristotelesçi **"zoon politikon"** tanımını da içerip aşan bir boyutta, **"medenî bi't-tab" (tabiatı gereği sosyal)** bir varlık olarak tanımlanır. Bu tanım, bireyin tek başına kemâle eremeyeceğini, maddî ve manevî gelişimi için bir topluluğa, bir "ötekine" ve bir kıyas noktasına ihtiyaç duyduğunu ifade eder. İnsanın varoluşsal serüveni, "ben" ve "öteki" arasındaki etkileşim zemininde şekillenir. Modern sosyolojinin **"referans grubu"** olarak kavramsallaştırdığı, bireyin kendi davranışlarını, değerlerini, başarılarını ve hatta **öz-değerini (self-worth)** değerlendirirken kıstas aldığı topluluk mefhumu, İslâm ahlâk literatüründe **"suhbet" (arkadaşlık/beraberlik), "muaşeret" (sosyal ilişki), "sadıklarla beraberlik"** ve **"üsve" (örnek alma)** başlıkları altında, modern psikolojiyi önceleyen derinlikte işlenmiştir.

İslâm maneviyatında dostluk ve çevre seçimi, basit bir sosyal tercih veya boş zaman değerlendirme aktivitesi değil, ontolojik bir yönelim meselesidir. Kişinin kimi referans aldığı, yani kime **"baktığı", kalbinin yönünü (teveccüh)** ve nihayetinde ebedî akıbetini tayin eder. Kalp, İslâm psikolojisinde sürekli etkileşim halinde olduğu çevresinin rengine bürünen, değişken ("inkılab eden") bir latife olarak kabul edilir. Bu bağlamda, *"ruhların bir araya getirilmiş ordular gibi olduğu"* ve *"tanışıp uyuşanların kaynaştığı"* hadis-i şerifi [1], sosyal ilişkilerin fiziksel karşılaşmalardan önce, ruhsal frekansların uyumuyla ilgili metafizik bir boyuta sahip olduğunu gösterir.

Bu rapor, İslâm ahlâk felsefesinde referans grubu seçiminin bireyin dünya ve ahiret dengesi üzerindeki hayati rolünü, yanlış seçimlerin yol açtığı manevi patolojileri (bilhassa haset,

nankörlük ve yeis) ve bu hastalıkların tedavisinde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından önerilen **"dikey ve yatay sosyal mukayese stratejilerini"** (dünyalıkta aşağıya, dinde yukarıya bakmak) akademik bir titizlikle ve teolojik derinlikle incelemeyi amaçlamaktadır. Konu, hem klasik kaynakların (Gazzâlî, Râgıb el-İsfahânî, müfessirler) ışığında hem de modern sosyal psikolojinin **"sosyal karşılaştırma teorisi" (Social Comparison Theory)** ile ilişkilendirilerek, günümüz insanının bunalımlarına da ışık tutacak şekilde ele alınacaktır.

Özellikle haset gibi, bireyin iç huzurunu ve toplumsal barışı kemiren duyguların kökeninde, yanlış referans gruplarına odaklanmak ve **"sahip olma" (mülkiyet**) eksenli bir kıyaslama hatası yatmaktadır. *"Kime, nasıl ve niçin bakmalı?"* sorusu, modern çağın görsel bombardımanı altında daha da hayati bir hale gelmiştir. Bu rapor, İslâm'ın öngördüğü sağlıklı sosyal bakış açısını, dostluğun epistemolojisinden ahiretteki pişmanlık sahnelerine, hasedin psikodinamiklerinden dijital dünyadaki izdüşümlerine kadar geniş bir spektrumda analiz edecektir.

2. Teolojik Antropoloji Bağlamında Sosyal Etkileşim ve Sirayet Kanunu

İslâm ahlâk sisteminde birey, yalıtılmış bir atom değil, çevresiyle sürekli **ozmotik bir ilişki** içinde olan geçirgen bir varlıktır. Bu geçirgenlik, **"sirayet" (geçiş/bulaşma)** kanunu ile açıklanır. Kişi, beraber olduğu, sevdiği ve referans aldığı kitlenin ahlâkını, inancını ve halini farkında olmadan kopyalar.

2.1. "Ruhlar Ordusu" ve Metafizik Çekim Yasası

Sosyal ilişkilerin kökeni, İslâm kaynaklarında sadece dünyevî tesadüflere değil, **ruhlar âlemindeki (bezm-i elest)** tanışıklığa dayandırılır. Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Ruhlar, bir araya gelmiş topluluklardır (ordulardır). Onlardan (ezelde) birbirleriyle uyuşanlar (dünyada) kaynaşır, uyuşamayanlar da anlaşamaz ayrılır."*.[1] Bu hadis, referans grubu seçiminin derin psikolojik ve ontolojik köklerine işaret eder.

Bu nebevî beyan, sosyal seçimin bir **"türdeşlik arayışı"** olduğunu ortaya koyar. İnsan, kendi iç dünyasındaki **baskın karaktere (şâkile)** uygun olanları arar ve bulur. Eğer bir kişi, fısk ve günah ehli ile oturup kalkmaktan zevk alıyorsa, bu durum sadece çevresel bir talihsizlik değil, o kişinin ruhunun fısk ehlinin ruhuyla **"uyuştuğunun" (teâruf)** bir göstergesidir. Dolayısıyla referans grubu, kişinin kimliğinin aynasıdır. İslâm alimleri, bu hadisten yola çıkarak, kişinin dostlarına bakarak onun manevi seviyesinin tespit edilebileceğini belirtmişlerdir. Arkadaş seçimi, aslında kişinin "Ben kimim?" sorusuna verdiği cevabın ete kemiğe bürünmüş halidir.

2.2. Sirayet ve İnikas: Ahlâkın Bulaşıcılığı

İmam Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde insan tabiatının "hırsız" olduğunu belirtir; insan farkında olmadan, iradi bir çaba göstermeksizin, **sadece beraber bulunmak suretiyle yanındaki kişinin ahlâkından, halinden ve enerjisinden çalar.**[2] **Bu etkileşim, bilinçli bir öğrenme sürecinden (taallüm)** ziyade, kalpten kalbe gerçekleşen gizli bir **akıştır (insibağ)**.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), *"Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle dostluk kurduğuna dikkat etsin" (Tirmizî, Zühd, 45)* buyruğu [4], referans grubunun inanç sistemini dahi dönüştürebilecek güce sahip olduğunu vurgular. Hadisteki "dini üzeredir" ifadesi, etkinin sadece yüzeysel davranışlarla sınırlı kalmadığını, kişinin dünya görüşünü, değerler hiyerarşisini ve inanç esaslarını derinden etkilediğini gösterir.

Bu noktada "iyi arkadaş" ile "kötü arkadaş" arasındaki fark, meşhur misk satıcısı ve demirci körükçüsü metaforuyla anlatılır. İyilerle beraber olan, onlardan bir şey almasa bile güzel kokularından (manevi huzur, güzel ahlâk) istifade eder. Kötülerle (yanlış referans grubu) beraber olan ise, ya ateşte yanar (günaha girer) ya da üzerine is/duman siner (kötü şöhret, karamsarlık, manevi kasvet).

2.3. Yönelim İlkesi: Lokman Suresi ve Referansın Kıblesi

Kur'an-ı Kerim, sosyal çevre seçimini "yol" (sebil) ve "yönelim" (inâbe) kavramları üzerinden inşa eder. Lokman Suresi'nin 15. ayetinde Yüce Allah, Hz. Lokman'ın oğluna nasihatleri bağlamında evrensel bir ilke koyar: *"Bana yönelenlerin yoluna uy"*.[5] Bu emir, sosyal çevrenin seçiminde temel kriterin, kişilerin sosyal statüleri, zenginlikleri veya soy bağları değil, **"Allah'a yönelim" (inâbe)** durumu olduğunu belirler.

Ayetin tefsir bağlamında incelenmesi, özellikle aile gibi zorunlu referans grupları ile iradi seçilen referans grupları arasında kritik bir ayrım yapar:

- **Zorunlu Referans Grubu (Aile):** Ayet, anne-baba müşrik olsa ve çocuğu şirke zorlasa bile onlara itaati yasaklar, ancak *"dünyada onlarla iyi geçinmeyi" (sahibhumâ fi'd-dunyâ ma'rûfen)* emreder.[5] Bu, inanç bağı kopsa bile beşeri ve hukuki bağın (sıla-i rahim) nezaket çerçevesinde sürdürülmesi gerektiğini gösterir.
- **İradi Referans Grubu (Dostlar/Rehberler):** Ancak kalbî ittiba ve yaşam modeli olarak örnek alma konusunda, sadece **"Allah'a yönelenler"** meşru referans kabul edilir.

Bu ayrım, müminin çok katmanlı bir sosyal hayat yaşayabileceğini, inançsızlarla veya fasıklarla medeni ilişkiler kurabileceğini, ancak **"referans alma" (örnek edinme)** noktasında son derece seçici olması gerektiğini ortaya koyar. **"Atalar Yolu"** veya **"Toplumun Genel Kabulleri"**, eğer vahiyden kopuksa, reddedilmesi gereken referanslardır.[6] Mümin, çoğunluğun değil, hakikate yönelenlerin azınlığının izini sürer.

3. Sosyal Mukayese Psikolojisi: Haset ve Gıpta

Arasındaki İnce Çizgi

İnsanın kendisini başkalarıyla kıyaslaması (sosyal mukayese), kaçınılmaz bir bilişsel ve psikolojik süreçtir. İnsan, kendi durumunu (başarısını, servetini, mutluluğunu) mutlak değerler üzerinden değil, çevresindeki diğer insanların durumuna göre (göreceli değerler) algılar. Ancak İslâm, bu kıyaslamanın yönünü ve nesnesini radikal bir şekilde düzenleyerek, yıkıcı bir duygu olan hasedi (kıskançlık), yapıcı bir duygu olan gıptaya ve şükre dönüştürmeyi hedefler.

3.1. Nebevî Strateji: İki Yönlü Bakış Açısı

Hz. Peygamber (s.a.v.), sosyal mukayesenin altın kuralını, modern psikolojinin **"sosyal karşılaştırma teorisi"** literatürünü asırlar öncesinden aşan şu hadis-i şerifle belirlemiştir:

> *"Dindarlık konusunda kendinden üsttekilere, dünyalık bakımından da kendinden aşağıdakilere bakan kişiyi Yüce Allah sabreden ve şükreden kullarından biri olarak yazar. Dindarlık konusunda kendinden alttakilere, dünyalık bakımından da kendinden üsttekilere bakan kişiyi ise Yüce Allah sabreden ve şükreden kullarından biri olarak yazmaz."* [7]

Bu hadis, insan psikolojisindeki **"yetersizlik hissi"** ve **"rehavet"** tuzaklarına karşı çift yönlü bir kalkan oluşturur. Bu strateji, kişinin odak noktasını yöneterek ruh sağlığını korumasını sağlar.

3.1.1. Dünyalık İşlerde "Aşağıya Bakmak" (Downward Social Comparison)

Dünya nimetleri (mal, mülk, güzellik, makam, sağlık) sınırlıdır ve imtihan gereği insanlar arasında eşit dağıtılmamıştır. Kişi, maddi konularda kendisinden daha varlıklı olanlara ("yukarıya") baktığında, elindeki nimetleri küçümsemeye başlar. Hadis-i şerifte bu durum açıkça ikaz edilmiştir: *"Kendinizden aşağıdakilere bakın, yukarıdakilere bakmayın. Bu, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hakir (küçük) görmemeniz için daha uygundur" (Müslim, Zühd, 9)*.[8]

Bu bakış açısının psikolojik ve manevî mekanizması şöyledir:

- **Göreceli Yoksunluktan Kurtuluş:** İnsan, kendinden zengin birine baktığında **"göreceli yoksunluk" (relative deprivation)** hisseder. Bu his, elindeki nimetin tadını kaçırır ve nankörlüğe kapı aralar. Ancak evi olmayan birine bakan kişi, sahip olduğu tek odalı evin "saray" olduğunu fark eder.
- **Şükür Psikolojisi:** Şükür, mevcut nimeti fark etmekle başlar. Aşağıya bakmak, farkındalığı artırır.[9] Şükür ise, Kur'anî vaat gereği (*"Eğer şükrederseniz, elbette artırırım" - İbrahim, 7*), hem nimeti hem de o nimetten alınan hazzı artırır.
- **Hasedin Önlenmesi:** Haset, temelde *"neden onda var da bende yok?"* sorusundan doğar. Aşağıya bakan kişi, *"Bende olan onda yok, Allah bana lütfetmiş"* diyerek merhamet ve şükür duygularını geliştirir.

3.1.2. Ahiret İşlerinde "Yukarıya Bakmak" (Upward Social Comparison)

Maneviyat, ilim, ahlâk ve ibadet alanında ise İslâm, tam tersine **"yukarıya bakmayı"** emreder. Kişi, ibadette, cömertlikte, takvada ve ilimde kendisinden ileri olanları referans almalıdır.

- **Rehavetin (Ucub) Kırılması:** Dinde kendinden aşağıdakine (*"Ben en azından namaz kılıyorum, o kılmıyor" veya "Ben katil değilim"*) bakan kişi, kendini yeterli görür ve **"ucub" (kendini beğenme)** hastalığına yakalanır. Bu, manevi gelişimi durdurur.
- **Manevi Motivasyon:** Kendinden daha takvalı, daha fedakâr insanları (Sahabe, salihler, veliler) görmek, kişiye kendi kusurlarını (acz) gösterir ve **"daha iyi olabilirim"** motivasyonu sağlar. Bu, İslâm ahlâkındaki **"seyr-i sülûk" (manevi yolculuk)** dinamiğinin motorudur.

3.2. Haset, Gıpta ve Münâfese: Kavramsal Ayrışma

İslâm ahlâkçıları, başkasının elindeki nimete karşı verilen tepkileri üç kategoride inceleyerek, hasedin yıkıcılığını gıptanın yapıcılığından ayırmışlardır [10]:

Kavram	Tanım	Hüküm	Psikolojik Etki
Haset (Envy)	Başkasındaki nimetin yok olmasını istemek (kendisine gelmese bile).	Haram	Kalbi daraltır, huzursuzluk ve öfke verir, amelleri yakar.
Gıpta (Longing)	Başkasındaki nimetin aynısının kendisinde de olmasını, ancak o kişiden gitmemesini istemek.	Mübah/Mendup	"Ne güzel, Allah bana da versin" duasına ve motivasyona dönüşür.
Münâfese (Competition)	Hayırlı işlerde ve fazilette başkasını geçmeye veya ona yetişmeye çalışmak ("Hayırda yarışmak").	Vacip/Mendup	Gelişimi tetikler, ataleti yok eder, toplumsal iyiliği artırır.

Gazzâlî'ye göre haset, gökyüzünde işlenen ilk günahtır (İblis'in Adem'e hasedi) ve yeryüzünde işlenen ilk günahtır (Kabil'in Habil'e hasedi). Hasedin kökünde, **Allah'ın takdirine ve taksimatına "itiraz" vardır.** Haset eden, aslında *"Ona neden verdin?"* diyerek Allah'ın kaderini ve hikmetini sorgulamaktadır.[11]

Râgıb el-İsfahânî, gıptanın sosyal gelişimdeki rolünü vurgular. Gıpta, **"olumlu ve verimli bir rekabet" (münâfese)** için yakıttır. Mutaffifin Suresi'ndeki *"Yarışanlar, işte bunun için (cennet nimetleri) yarışsınlar" (83/26)* ayeti, rekabet enerjisinin dünyevi statüden uhrevi kazanımlara kanalize edilmesini emreder.[10]

3.3. Hasedin Tedavisi: İlim ve Amel

Gazzâlî ve diğer ahlâk alimleri, haset hastalığından kurtulmak için bilişsel ve davranışsal terapileri içeren "İlim ve Amel" yöntemini önerirler [10]:

1. **İlmi Tedavi (Bilişsel Yeniden Yapılandırma):**
   - Hasedin, haset edilen kişiye zarar vermediğini, aksine onun manevi derecesini artırdığını (hasetçinin günahlarını alarak) bilmek.
   - Hasedin, hasetçinin kendisine dünyada elem (üzüntü), ahirette azap getirdiğini idrak etmek. *"Ateşin odunu yediği gibi, haset de iyilikleri yer bitirir"* hadisini tefekkür etmek.
   - Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu ve O'nun dilediğine dilediğini verme hakkına sahip olduğunu kabullenmek (Tevhid inancı).
2. **Ameli Tedavi (Davranışsal Karşıtlık):**
   - İçindeki haset duygusunun tam tersini zorla da olsa yapmak. Nefis birini kötülemek istiyorsa, dili onu övmeye zorlamak.
   - Nefis o kişiden uzaklaşmak istiyorsa, ona hediye vermek ve onunla ilgilenmek.
   - İbn Abbas'ın (r.a.) tavsiyesi üzerine, o kişinin üzerindeki nimetin artması için dua etmek. Bu, şeytanın belini kıran en etkili yöntemdir; çünkü şeytan, haset ettirmek isterken o kişiye dua ettirdiğini görünce vesveseyi bırakır.[11]

4. Dostluk ve Referans Grubu Seçim Kriterleri

İslâm ahlâk literatürü, **"kötüden kaçınma" (def-i mefsedet)** ve **"iyiyi arama" (celb-i menfaat)** prensipleri çerçevesinde, dostluk kurulacak kişilerde aranması gereken vasıfları netleştirmiştir. Bu kriterler, rastgele bir sosyal tercihin ötesinde, kişinin manevi sağlığını korumak için gerekli olan bir **"sosyal hijyen"** reçetesidir.

4.1. İmam Gazzâlî'nin Beş Şartı

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, ***İhyâü Ulûmi'd-Dîn'*in "Sohbet ve Muaşeret Adabı"** bölümünde, ideal bir dostta bulunması gereken beş temel şartı sıralar.[2] Bu şartlar, referans grubunun kalitesini belirleyen temel parametrelerdir:

1. **Akıl (Intellect/Wisdom):** Gazzâlî, *"Ahmakla dostluktan sakın, zira o sana fayda vermek isterken zarar verir"* der. Akıl, olayların hakikatini anlama ve doğru tepkiler verme yetisidir. Akıllı olmayan (ahmak) bir kişi, iyi niyetli olsa bile, yanlış zamanda yanlış konuşarak veya yanlış bir eylemi destekleyerek dostunu felakete sürükleyebilir. Referans alınan kişinin akıllı olması, müminin vizyonunu genişletir.
2. **Güzel Ahlâk (Husn-u Hulk):** Sadece zekâ yetmez; zekânın ahlâkî erdemlerle (sabır, hilm, cömertlik, sadakat) dengelenmesi gerekir. Kötü ahlâklı kişi (öfkeli, cimri, korkak), kriz anlarında veya menfaat çatışmasında dostunu satar. *"Güzel ahlâklı olmayan kimsede hayır yoktur."*
3. **Fasık Olmamak (Salah/Righteousness):** Fasık, Allah'ın emirlerini açıktan çiğnemekten çekinmeyen, günahı alışkanlık haline getiren kimsedir. Gazzâlî, *"Allah'tan korkmayandan (takva sahibi olmayandan) güven beklenmez"* uyarısında bulunur. Ayrıca fasık birini referans almak, zamanla o günahın gözde küçülmesine ve kalbin duyarsızlaşmasına (ülfet) neden olur.
4. **Bid'at Ehli Olmamak:** İnanç esaslarında sapma gösteren (Ehl-i Sünnet çizgisinden ayrılan) kişiler, dostlarının itikadını zehirleyebilir. Arkadaşlık yoluyla geçen şüpheler, kalpte kalıcı hasarlar bırakabilir.
5. **Dünyaya Düşkün Olmamak (Zühd):** Bu madde, haset ve kıskançlık konusunun merkezindedir. Dünyaya hırslı (haris) olan kişilerle beraberlik, insana sürekli *"daha fazlasını isteme", "yetinmeme" ve "biriktirme"* duygusunu aşılar. Gazzâlî'ye göre, dünyaya düşkün olanın sohbeti **"öldürücü zehir"** gibidir; çünkü tabiat tabiyattan etkilenir ve kişi arkadaşının hırsını kopyalar. Aksine zahitlerle (dünyaya değer vermeyenlerle) oturmak, kalbe zühd ve kanaat aşısı yapar.

4.2. Sadıklar ve Salihler: İdeal Referans Grubu

Kur'an-ı Kerim, müminleri *"Sadıklarla beraber olmaya" (Tevbe, 119)* ve *"Salihlerin arasına katılmaya" (Şuara, 83)* çağırır.

- **Sadıklar:** Özü sözü bir olanlar, niyetlerinde ve eylemlerinde samimi olanlar. Referans grubunun temel niteliği **"doğruluk"** olmalıdır; zira yalan ve riya üzerine kurulu ilişkiler, kişiyi şizofrenik bir hayata sürükler. *"Kişi dostunun dini üzeredir" hadisi* [4], sadık bir dostun kişiyi sadakate, yalancı bir dostun ise nifaka sürükleyeceğini gösterir.
- **Salihler:** Davranışları düzgün, faydalı işler yapan, toplumun ve bireyin ıslahı için çalışanlar. Salihlerle beraberlik, kişiye "hayırda yarışma" motivasyonu kazandırır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Kişi sevdiği ile beraberdir" hadisi* [13], ahiretteki konumun dünyadaki duygusal bağlarla belirleneceğini gösterir. Salihleri seven, onlarla haşrolunur.

4.3. Ashab-ı Kehf Modeli: Sosyal Hicret ve Yeni Bir Çevre İnşası

Toplumun genelinin (genel referans grubu) bozulduğu, şirkin ve ahlâksızlığın norm haline geldiği durumlarda, İslâm "hicret" veya "uzlet" (geri çekilme) seçeneğini sunar. Kehf

Suresi'nde anlatılan Ashab-ı Kehf (Mağara Arkadaşları) kıssası, inançlarını korumak için yozlaşmış bir şehirden/toplumdan ayrılıp, kendi küçük ama nitelikli referans gruplarını (mağara) oluşturan gençlerin mücadelesini anlatır.[14]

Bu kıssa, referans grubu seçiminin pasif bir süreç değil, bazen radikal bir kopuşu ve yeniden inşayı gerektiren aktif bir eylem olduğunu öğretir. Gençler, *"Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir"* diyerek kolektif bir bilinç oluşturmuş, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmişlerdir. Mağara, fiziksel bir darlık ve konforsuzluk olsa da, doğru referans grubu (sadık dostlar) ve Allah'ın rahmeti sayesinde manevi bir genişliğe dönüşmüştür. Bu model, niceliğin (sayıca çokluk) değil, niteliğin (iman ve sadakat) önemli olduğunu gösterir.

5. Yanlış Seçimin Bedeli: Dünyevi Pişmanlık ve Uhrevi Hüsran

Yanlış referans grubu seçimi, sadece geçici bir sosyal hata değil, ebedî hayatı riske atan trajik bir sapmadır. Kur'an-ı Kerim, bu seçimin ahiretteki sonuçlarını, pişmanlık sahneleri ve cehennem diyalogları üzerinden son derece canlı bir şekilde tasvir eder.

5.1. "Keşke O Kişiyi Dost Edinmeseydim": Furkan Suresi'ndeki Pişmanlık

Furkan Suresi (27-29. ayetler), kıyamet gününde yanlış arkadaş kurbanı olan zalimin pişmanlığını psikolojik bir dille resmeder:

> *"O gün zalim, ellerini ısırarak şöyle diyecektir: 'Ah, keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım! Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim! Çünkü zikir (Kur'an) bana geldikten sonra o beni ondan saptırdı. Şeytan insanı yüzüstü bırakıp rezil eder.'"* [16]

Tefsir ve Bağlam: Ayetlerde geçen "ellerini ısırmak" (ya'addu'z-zâlimu 'alâ yedeyhi) tabiri, Arap dilinde pişmanlığın, öfkenin ve çaresizliğin en şiddetli somatik ifadesidir. Tefsir kaynaklarında bu ayetin iniş sebebi (sebeb-i nüzul) olarak anlatılan Übey b. Halef ve Ukbe b. Ebî Muayt hadisesi, konuyu somutlaştırır. Ukbe, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) meyletmiş, hatta İslam'a yaklaşmıştı. Ancak yakın dostu (referans kişisi) olan müşrik lider Übey b. Halef, onu tehdit ederek ve aşağılayarak bu yoldan döndürmüş, *"Muhammed'in yüzüne tükürmedikçe seninle konuşmam"* diyerek sosyal baskı uygulamıştır. Ukbe, dostunu kaybetmemek için Peygamber'i (s.a.v.) reddetmiş ve küfür üzere ölmüştür.[17]

Bu olay, "kötü arkadaşın" (Übey), kişiyi (Ukbe) hakikatten nasıl kopardığını, sosyal statü ve aidiyet duygusunu kullanarak nasıl ebedî bir felakete sürüklediğini gösterir. Ayetteki "falanı" (fulânen) ifadesi, ismin belirsiz bırakılmasıyla, her çağdaki kötü arkadaş figürünü kapsayacak

şekilde evrenselleştirilmiştir. *O gün, dünyadaki dostluklar düşmanlığa dönüşecektir (Zuhruf, 67), takva sahipleri hariç.*

5.2. Cehennemde Lider-Takipçi Tartışması

İbrahim Suresi (21. ayet), yanlış liderleri, kanaat önderlerini ve statü sahiplerini (Müstekbirler) körü körüne takip eden zayıfların/takipçilerin (Mustazaflar) cehennemdeki tartışmasını aktarır:

> *"Hepsi Allah'ın huzuruna çıkarlar. Zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara derler ki: 'Biz size uymuştuk (sizin tebânızdık). Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?'"* [18]

Analiz: Bu diyalog, dünyada güç, makam, zenginlik veya popülarite nedeniyle referans alınan kişilerin, ahirette takipçilerini nasıl yüzüstü bırakacağını (yarı yolda bırakma) gösterir. Liderler, *"Allah bize hidayet verseydi biz de size verirdik... Artık sızlansak da sabretsek de bizim için kaçış yok"* diyerek acziyetlerini itiraf ederler. Tabari tefsirine göre bu, karşılıklı bir suçlama (levm) ve lanetleşme sahnesidir.[18]

Bu sahne, referans grubu seçiminde **"güç"** ve **"karizma"** odaklı olmanın değil, **"hakikat"** ve **"sorumluluk"** odaklı olmanın hayatiyetini vurgular. Dünyada **"yukarıda"** görülen ve peşinden gidilenler, ahirette **"aşağıların aşağısına"** sürükleyebilir. Takipçi olmak (taklit), sorumluluğu ortadan kaldırmaz; zira akıl, doğru rehberi seçmekle yükümlüdür.

5.3. Dünya Hayatının Aldatıcılığı ve Gaflet

İslâm, dünya hayatını *"oyun, eğlence, süs, aranızda övünme ve mal/evlat çoğaltma yarışı" (Hadid, 20)* olarak tanımlar. *Fatir Suresi (5. ayet), "Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın"* uyarısında bulunur.[19] Yanlış referans grubu, genellikle dünyayı merkeze alan, başarıyı maddi birikimle ve kariyerle ölçen gruptur. Bu grup, bireyin "ahiret gözlüğünü" çıkartıp sadece "dünya gözlüğünü" takmasına neden olur.

Sürekli dünyalık konuşan, lüks tüketimi teşvik eden, ölümü unutturan bir çevre, kişide "gaflet" hali oluşturur. Bu gaflet, **"istikrac" (Allah'ın, günahkar kuluna nimet vererek onu derece derece helake yaklaştırması)** tehlikesini doğurur. Kişi, zenginleştikçe Allah'ın kendisinden razı olduğunu sanır, oysa manevi bir çöküş yaşamaktadır.[20] Doğru referans grubu (salihler), kişiye dünyanın geçiciliğini ve ahiretin kalıcılığını *(Enfal, 67)* hatırlatan gruptur.

6. Modern Bir Meydan Okuma: Dijital Referans Grupları ve Sanal Haset

21. yüzyılda "suhbet" ve "referans grubu" kavramları fiziksel mekanlardan (cami, mahalle, meclis) dijital platformlara (sosyal medya) taşınmıştır. Bu durum, İslâm ahlâkındaki "kime

bakmalı" sorusunu daha karmaşık, sürekli ve acil bir hale getirmiştir.

6.1. Algoritmik Referans ve Sürekli "Yukarıya" Bakışın Kurumsallaşması

Sosyal medya algoritmaları, doğası gereği "en iyi", "en güzel", "en zengin" ve "en mutlu" anları öne çıkaracak şekilde tasarlanmıştır. Bu durum, kullanıcının sürekli olarak hadiste yasaklanan ***"dünyalık bakımından kendinden üsttekilere"*** maruz kalmasına neden olur.

- **Sanal Vitrin ve Haset:** Instagram, TikTok gibi platformlar, hayatın filtrelenmiş, kurgulanmış ve idealize edilmiş versiyonlarını sunar. Kullanıcı, kendi "kamera arkası" (gerçek, sorunlu, sıradan) hayatını, başkalarının **"öne çıkanlar" (zirve, ışıltılı)** sahneleriyle kıyaslar. Bu, İslâm'ın sakındırdığı **"yukarıya bakma"** eyleminin en yoğun, en hızlı ve en yıkıcı halidir.
- **Sonuç:** Bu çarpık kıyaslama, kişide **"nankörlük", "halinden şikayet", "depresyon"** ve şiddetli bir **"sanal haset"** doğurur. Nimetin teşhir edilmesi, hasetçinin hasedini tahrik eder. İslâm ahlâkında *"nimet sahiplerinin, ihtiyaç sahiplerini gözetmesi"* ve *"gösterişten (riya) sakınması"* esas iken, dijital kültür teşhiri ödüllendirir.[21]

6.2. Dijital Zühd ve Korunma Yolları: "Unfollow" Fıkhı

Bu yeni ortamda, İslami prensiplerin uygulanması **"Dijital Zühd" (Digital Asceticism)** kavramını ve yeni bir ahlâkî disiplini gündeme getirir:

1. **Görsel Oruç ve Takibi Bırakma:** Kişiye haset, yetersizlik, dünya hırsı veya şehvet aşılayan hesapları takip etmeyi bırakmak (unfollow), **"kötü arkadaştan uzaklaşma" (hicret)** ilkesinin dijital karşılığıdır. Mümin, zaman tünelini (feed) bir **"kalp koruma sahası"** olarak görmelidir.
2. **Malayaniyi Terk Etmek:** Hz. Peygamber'in *"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir" hadisi* [22], sonsuz bilgi ve görüntü akışına karşı en etkili filtreleme mekanizmasıdır. Başkalarının ne yediği, nereye gittiği, ne aldığı **"malayani"**dir ve kalbi karartır.
3. **Sanalda Sadıklarla Beraberlik:** Sosyal medyayı ilim, hayır, hatırlatma (tezkir) ve insani yardım amaçlı kullanan salih toplulukları ve hesapları takip etmek, dijital dünyada **"dinde yukarıya bakma"** fırsatı sunabilir. Ancak bu, fiziksel birlikteliğin (suhbetin) yerini tam olarak tutamaz.

7. Sonuç: Kalbi ve Akıbeti Koruyan Bir Sosyal Çevre İnşası

İslâm ahlâk psikolojisi ve teolojisi açısından referans grubu seçimi;

kaderin, karakterin ve nihayetinde ebedî akıbetin inşasıdır. İnsan, baktığı şeye dönüşür;

dost edindiği kişinin dinine girer.

"Haset", "nankörlük" ve "hüsran" gibi manevi tehlikelerden korunmanın yolu, bakış açısını ilahi bir pusula ile yönetmekten ve sosyal çevreyi vahyin kriterlerine göre filtrelemekten geçer.

Temel Çıkarımlar ve Eylem Planı:

1. **Hiyerarşik Bakış Disiplini:**
   - **Dünyalıkta:** Daima sizden daha zor durumda olanlara (hastalara, fakirlere, mazlumlara) bakarak halinize şükredin. Bu, ruhsal tatminin anahtarıdır.
   - **Maneviyatta:** Daima sizden daha ileri olanlara (Salihler, Sıddıklar, Şehitler) bakarak motivasyon devşirin ve gıpta edin. "Ben oldum" demek helaktır.
2. **Seçici Sosyal Geçirgenlik:**
   - Dostluk kurduğunuz kişilerin "Aklı" ve "Ahlâkı" en önemli sermayenizdir.
   - Sizi dünyaya çağıran, ahireti unutturan, sürekli lüks, marka ve makam konuşan "Fasık" veya "Gafil" çevrelerden, vebalıdan kaçar gibi kaçının. Bu kişilerle ilişkinizi "kibar bir mesafe" ile sınırlandırın.
3. **Aktif Çevre İnşası:**
   - İyi bir çevre bulamıyorsanız, yalnızlığı (Uzlet) kötü arkadaşa tercih edin.
   - Ancak asıl hedef, Salihlerden oluşan bir çevre (Cemaat/Suhbet halkası) bulmak veya inşa etmektir. *"Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek"* imanın en sağlam kulpunudur.
4. **İçsel Haset Denetimi:**
   - Kalbinizde birine karşı kıskançlık hissettiğinizde, hemen o kişiye gıyabında dua edin (*"Allah'ım ona daha çok ver"*). Bu, nefsin burnunu sürter ve kalbi tedavi eder. Haset, başkasını değil, hasetçiyi yakar.

Nihayetinde, müminin asıl ve değişmez referansı, **"Üsve-i Hasene" (En Güzel Örnek)** olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve O'nun izinden giden "Sadıklar" kervanıdır.[23] Yanlış referanslar "keşke" dedirtir; doğru referanslar ise hem dünyada hem ahirette **"Elhamdülillah"** dedirtir.

(Yapay Zeka Desteği ile Hazırlanmıştır)

14.02.2026 Balıkesir

Yusuf Canbulat

Alıntılanan çalışmalar

1. Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat

etsin. - Hadislerle İslam, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=4&SAYFA=347
2. İHYÂ-İ ULÛMİ'D-DÎN - İslam İlimleri, erişim tarihi Şubat 14, 2026, http://www.islamilimleri.com/AnaSayfa/35/03ihya-i%20ulumid'd-din/ihya-i%20ulumid'd-din.pdf
3. İHYÂÜ ULÛMİ'd-DÎN - TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://islamansiklopedisi.org.tr/ihyau-ulumid-din
4. İNSANÎ - Evrensel Değerler, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://evrenseldegerler.org.tr/wp-content/uploads/2023/06/insani_degerlerimiz_web.pdf
5. Lokman Süresi Ahlaki öğütler - Muhsin Demirci, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://archive.org/download/Kuran-Kerimzerine-Meal-TefsirTecvidVbKitaplar/Muhsin-Demirci-Lokman-Suresi-Ahlaki-ogutler.pdf
6. ATALAR YOLU - Kuran yurdu, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://kuranyurdu.com/index.php/kitap-okuma/item/217-atalar-yolu
7. Dünyalık Şeylerde Kişinin Kendisinden Alttakilere ve Din Konusunda Kendisinden üsttekilere Bakması - delailu'd-din, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://delailuddin.com/files/oth/BEYHAK%C4%B0%20-%20K%C3%9CLL%C4%B0YAT/5.C%C4%B0LT/01/173.htm
8. erişim tarihi Ocak 1, 1970, https://sorularlaislamiyet.com/dunya-islerinde-kendimizden-asagidakilere-ahiret-islerinde-ise-kendimizden-yukaridakilere-bakmamiz-0
9. ŞÜKÜR VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI - TOAD, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://toad.halileksi.net/wp-content/uploads/2022/07/sukur-olcegi-toad.pdf
10. HASET - TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://islamansiklopedisi.org.tr/haset
11. Haset Hastalığından Kurtulmanın Yolları | Muhammed Emin Yıldırım - YouTube, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://www.youtube.com/watch?v=1zqA8r4FNFQ
12. Arkadaş seçimi - Dinimiz İslam, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=2411
13. Salihlerle Beraber Olmak - Siyer-i Nebi, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://siyerinebi.com/tr/salihlerle-beraber-olmak
14. mesnevġ'de ashab-ı kehf kıssası ve tefsġrġ - Semazen.net, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://dosyalar.semazen.net/e_kitap/mesnevide-ashab-i-kehf-kissasi-ve-tefsiri-harun-sahin.pdf
15. erişim tarihi Ocak 1, 1970, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2151/11-12-ayet-tefsiri
16. Furkân Suresi 27. Ayet - kuranmeali.com, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=25&ayet=27
17. erişim tarihi Ocak 1, 1970, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Furkan-suresi/2882/27-29-ayet-tefsiri
18. İbrâhîm Suresi 21. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri BaşKanlığı, erişim tarihi Şubat 14,

2026, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/İbrâhîm-suresi/1771/21-ayet-tefsiri
19. Dünya Hayatı Sakın Sizi Aldatmasın!" (Fâtır:5) - Hakikat Yayıncılık, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/281/dunya-hayati-sakin-sizi-aldatmasin-fatir-5
20. erişim tarihi Ocak 1, 1970, https://sorularlaislamiyet.com/dunyada-kendinden-asagidakilere-ahirette-ise-kendinden-yukaridakilere-bakmak-hadisinin-hikmeti-nedir
21. Turkish Studies-Comparative Religious Studies, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://turkishstudies.net/religion?mod=makale_tr_ozet&makale_id=73090
22. Hadislerle Sosyal Medya Ahlâkı - Anadolu Gençlik Dergisi, erişim tarihi Şubat 14, 2026, http://www.anadolugenclik.com.tr/hadislerle-sosyal-medya-ahlaki-88
23. ÜSVE-i HASENE - TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim tarihi Şubat 14, 2026, https://islamansiklopedisi.org.tr/usve-i-hasene